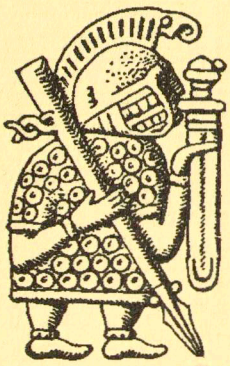

FORNVÄNNEN

JOURNAL OF SWEDISH ANTIQUARIAN RESEARCH

Preparatsvärde : begreppet och dess användning i skogsregioner

Häggström, Leif

Fornvännen 2010(105):2, s. [112]-114 : ill.
http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/2010_112
Ingår i: samla.raa.se

Debatt

Preparatsvärde – begreppet och dess användning i skogsregioner

I dag arbetar allt fler arkeologer allt tidigare i samhällsplaneringsprocessen. Man skriver t.ex. underlag till miljökonsekvensbeskrivningar. Ett sådant kallas ibland »kulturmiljökonsekvensbeskrivning», ibland »kulturhistorisk förstudie». Eventuellt kan man även räkna in frivilliga arkeologiska utredningar bland dessa tidiga tjänster där en gemensam nämnare är att de (oftast) inte utförs efter länsstyrelsebeslut men används som underlag i tillståndsprövningen. En annan gemensam nämnare är att man dels *beskriver* vad som finns i landskapet, dels allt som oftast *värderar* det som är känt och de nyfynd man gör. En handfull begrepp återkommer i sammanhanget. *Preparatsvärde* (andra benämningar är »vetenskapligt värde», »kunskapsvärde» och »dokumentvärde»), *upplevelsevärde* (andra benämningar är »pedagogiskt värde» och »pietetsvärde»), samt *bruksvärde* (även »ekonomiskt värde»). Att man i stor utsträckning använder samma, eller åtminstone en motsvarande, terminologi är givetvis bra. Men det hindrar inte att termerna och begreppen diskuteras.

I föreliggande inlägg tar jag upp preparatsvärdet till diskussion. Ett typexempel på hur man uttrycker sig när man presenterar sin värdegrund kan hämtas i en rapport utgiven av Arkeologicentrum (Urberg & Wennerstedt Edvinger 2008, s. 3):

> Vid bedömning av påträffade lämningars kulturhistoriska värde (kulturvärdesbedömning) utgår vi från KML och de principer som tillämpas i FMIS (RAÄ dnr 320-3874-2002). De viktigaste kriterierna för värdering av fornlämningar och kulturlämningar är dessas *preparatsvärde*, d.v.s. vetenskapliga värde, och *upplevelse-* eller *pietetsvärde*, d.v.s. det pedagogiskt-sociala värdet. Preparatsvärdekriteriet är överordnat upplevelsevärdekriteriet.

En formulering ur en nyutkommen rapport från Arkeologikonsult fungerar bra som komplement (Hed Jakobsson 2009, s. 6):

> För bedömningen av kraftverkens påverkan på landskapsbild och kulturmiljö har Arkeologikonsult utgått från tre kriterier utarbetade i MKB-sammanhang. Kulturhistoriskt värde är ett sammansatt begrepp som omfattar olika typer av värden: kunskaps- eller vetenskapliga värden (ibland benämnda preparatsvärden), upplevelsevärden samt bruksvärden (ekonomiska/sociala) värden. Med *kunskapsvärde* avses den kulturhistoriska miljöns informationsinnehåll. Enskilda objekt, samlade miljöer och sambanden dem emellan är en kunskapsbank som berättar om historiska skeenden och livsvillkor.

Riksantikvarieämbetet skriver om samma begrepp i samband med registrering av fornlämningar i FMIS i ett dokument som det ofta hänvisas till (Raä dnr 320-3874-2002):

> Eftersom fler och fler typer av lämningar har kommit att ingå i diskussionen om vad som bör registreras i fornminnesregistret har en selektion gjorts inom vissa lämningstyper. Detta innebär att alla kända fasta fornlämningar inte är registrerade i fornminnesregistret. Selektionen har gjorts utifrån ett antal värderingskriterier så att lämningstypen registrerats endast i de fall den klart uppfyllt något eller flera av dessa värderingskriterier. De två mest grundläggande

värderingskriterierna är *preparatsvärdet* eller det vetenskapliga värdet och *upplevelsevärdet* eller det pedagogiska/sociala värdet.

Av dessa anses *preparatsvärdet* vara den primära värderingsgrunden. En välbevarad eller orörd lämning har ett högt preparatsvärde, medan en skadad lämning kan sägas ha ett lågt eller åtminstone ett jämförelsevis lägre preparatsvärde. Preparatsvärdet kan också sägas stå i relation till det rådande kunskapsläget om lämningstypen i fråga, ju mindre vi vet om lämningen desto större är preparatsvärdet.

Enligt Riksantikvarieämbetet avgör alltså framför allt preparatsvärdet hur en lämning skall klassificeras, men som Hed Jakobsson poängterar förekommer begreppet ofta i MKB-sammanhang. Preparatsvärde, upplevelsevärde och bruksvärde lyfts för övrigt fram i ett par nyare dokument som handlar om landskapsanalyser inför vindkraftetableringar. I *Vindkrafthandboken* (s. 46–48) och *Vindkraften och landskapet* (s. 12–13), båda utgivna av Boverket, behandlas begreppen dock utan att egentligen fördjupas eller exemplifieras. I båda publikationerna menar man att kunskapsvärdet generellt sett är objektskopplat, alternativt kopplat till ett mindre område. Man väljer alltså att inte applicera kunskapsvärdet på en miljö, bygd eller trakt trots att detta i vissa fall kan vara möjligt.

Är preparatsvärdet statiskt?

I de flesta av rapporterna jag har haft anledning att gå igenom behandlas preparatsvärdet som något statiskt. Man undviker att koppla preparatsvärdet till aktuell forskning trots att det är just kunskapspotentialen som utgör själva värdeinnehållet. Om man inte diskuterar, argumenterar och kopplar preparatsvärdet hos ett objekt till rådande, tidigare eller potentiell forskning reduceras begreppets innebörd. Man ägnar sig då åt att tradera tidigare praxis, i stället för att som antyds i Raä:s instruktioner för registrering i FMIS använda värdet som ett aktivt och dynamiskt instrument för att värdera, eventuellt omvärdera, om en lämning eller lämningstyp skall klassificeras som fast fornlämning eller övrig kulturhistorisk lämning. Denna klassifikation är fundamental för hur en viss lämning fortsättningsvis kommer att hanteras i den antikvariska handläggningsprocessen. En *fornlämning* täcks nämligen av fornminneslagen (lag 1988:950) medan en *övrig kulturhistorisk lämning* inte behöver beaktas av länsstyrelsen i samband med tillståndsprövning inför ett byggprojekt. Klassificeras lämningen som fornlämning krävs med andra ord ett aktivt ställningstagande till om den skall undersökas eller ej om den hamnar i vägen för ett byggprojekt, medan inget sådant krav finns för en lämning klassificerad som övrig kulturhistorisk lämning.

Varje fornlämning/kulturmiljö är en bank ur vilken man kan hämta kunskap om gångna tider. De kan användas för att tolka olika tiders skeenden och livsvillkor men även ideologi, sorg och ekonomisk vinning. Det är en av anledningarna till att vi hävdar det fysiska kulturarvet i samhällsplaneringen. Kunskapsvärdet måste därför bedömas utifrån varje unikt objekt. Det är därmed olämpligt att generellt hävda att vissa kategorier har ett lågt kunskapsvärde eftersom det t.ex. kan finns många andra källor vilka ger oss information om samma kategori. Det fysiska objektet innehåller konkreta materiella spår vilka, om man undersöker dem arkeologiskt, i många fall tvingar oss att revidera den kunskap och de schablonmässiga sanningar vi tecknat utifrån t.ex. skriftliga källor. Just skriftliga källor kan i kombination med materiella lämningar leda fram till oerhört exakta tolkningar.

Generellt kan man hävda att de lämningar som påträffas i dagens skogsmark har ett något högre kunskapsvärde än lämningar av samma kategori som påträffas i fullåkersbygd. Orsaken är helt enkelt den att vår kunskap om lämningar i dagens skogsmark idag är mindre än kunskapen om lämningar i fullåkersbygd samt att lämningarna i många fall är bättre bevarade. Bevarandestatusen skall, enligt Raä, inverka på bedömningen vilket innebär att fler av de lämningar man finner i våra skogar borde klassificeras som fornlämningar, inte avfärdas som övriga kulturlämningar.

Hur kan man hantera preparatsvärdet?

Hur kan man specificera och hantera kunskapsvärdet? Man kan kringgå frågan och istället pre-

cisera vilka frågor som skall ingå i en bedömning av ett objekts eller en miljös preparatsvärde för att undvika att bedömningen blir schablonmässig:

1. Vilken är den lokala och den regionala kunskapen kring objekttypen/miljön i fråga?
2. I vilken utsträckning utnyttjas objekttypen i aktuell forskning?
3. Vad har den aktuella objekttypen för forskningspotential?

Man bör undvika att blanda in den gängse antikvariska klassificeringen av kategorin (fast fornlämning, övrig kulturhistorisk lämning, bevakas etc.) i bedömningen av preparatsvärdet. Den har rätteligen inget inflytande över kunskapsvärdet hos ett objekt utan är uteslutande en förvaltnings- och registermässig klassificering. Den antikvariska klassificeringen skall alltså vara en konsekvens av hur kunskapsvärdet bedöms, inte tvärtom.

För att bedöma kunskapsvärdet krävs alltså mer än att man kan hitta lämningar i skog och mark, det krävs att man är insatt i aktuell forskning såväl regionalt som nationellt. Detta innebär att en seriös kunskapsvärdesbedömning är krävande, såväl intellektuellt som tidsmässigt, att genomföra.

Fornminneslagens grundläggande syfte är att undvika att lämningarnas preparatsvärde kommer till användning, i och med att det är först genom den arkeologiska undersökningen av en fornlämning som dess preparatsvärde realiseras. Detta innebär att preparatsvärdet, draget till sin spets, är en outnyttjad resurs till dess att en lämning undersöks. Visserligen utnyttjas många fornlämningar i forskning som inte innebär utgrävning, men då utgår man från erfarenhetsmässigt och empiriskt baserade förmodanden kring fornlämningens ålder och innehåll. Studeras fornlämningar utan att de undersöks är det t.ex. placeringen i landskapet, deras upplevelsevärde, som utnyttjas snarare än deras preparatsvärde. Det är med andra ord inte säkert att bevarande är det bästa utnyttjandet av preparatsvärdet för en lämning eller miljö.

Det sista påståendet kan illustreras med det faktum att i flera av de skogsregioner där vindkraftverk nu byggs är den arkeologiska kunskapssituationen tämligen mager, på gränsen till obefintlig. Det råder på många håll en situation där varje arkeologisk insats i kulturmiljön utgör ett stort kunskapstillskott. Till och med begränsade insatser och karteringar kan utgöra stora regionala kunskapstillskott. Denna möjlighet att realisera preparatsvärdet genom arkeologisk undersökning är viktig, och därför måste vi undvika en slentrianmässig »nedregistrering» av potentiella fasta fornlämningar till övriga kulturhistoriska lämningar. Det ger nämligen markexploatörer fritt spelrum utan formella dokumentationskrav. Det är till syvende og sidst endast genom en seriös hantering av preparatsvärdet som den antikvariska förvaltningen kan hävda att man bidrar vetenskapligt till den arkeologiska kunskapsuppbyggnaden.

Inlägget är skrivet inom projektet vindKRAFT & KULTURmiljö – landbaserade vindkraftsetableringars inverkan på kulturmiljö. Projektet är finansierat av Energimyndigheten inom ramprogram Vindval.

Referenser

Hed Jakobsson, A., 2009. *Vindkraft vid Fägremo, Töreboda kommun, Västra Götaland. Kulturhistorisk förstudie och arkeologisk utredning för MKB.* Rapporter från Arkeologikonsult 2009:2279. Upplands Väsby.

Riksantikvarieämbetet. Dnr 320-3874-2002. Antikvarisk bedömning vid registrering i Riksantikvarieämbetets fornminnesregister.

Urberg, M. & Wennerstedt Edvinger, B., 2008. *Arkeologisk utredning och kulturmiljökonsekvensbeskrivning inför en planerad vindpark vid Eriksmåla*. Arkeologicentrum rapport 2008:14. Brunflo.

Vindkrafthandboken. Planering och prövning av vindkraftverk på land och i kustnära vattenområden. Boverket 2009. Karlskrona.

Vindkraften och landskapet – att analysera förutsättningar och utforma anläggningar. Boverket 2009. Karlskrona.

Leif Häggström
Kulturmiljö Halland
Bastionsgatan 3
SE–302 43 Halmstad
leif.haggstrom@kulturmiljohalland.se